

BALOGH TAMÁS

„Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak
ezért”

HOGYAN NEM TALÁLKOZOTT KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
RAINER MARIA RILKÉVEL 1909-BEN

*Most itt vagyok az aranykapunál.
Pilléreit búsan átkarolom,
és sírok és nagy szívvel jajgatok
fekete koldús arany romokon.*

*Félénk kézzel hozzád tapadok,
fogadj be engem is, aranykapu,
virrasztástól vöröslök a szemem,
s a holnap, jaj, ki tudja, hova fű?*

Kosztolányi 1909 tavaszán levélben írta Osvát Ernőnek, hogy késni fog a *Nyugat*nak ígért Rilke-cikk leadásával, „mert (május 12-én) Párizsba megyek és személyesen beszélek Rilkével. Ott írom meg a tanulmányt, és onnan küldöm.”¹

Először járt ekkor Párizsban, s a világ akkori szellemi-művészeti fővárosának megismerésén túl a személyes viszony kialakításának szándéka indította ide: Rilkével akart találkozni. Hiszen ha az embert ismeri, a költőről is többet tud, s az életrajzi adatok ismerete hozzájárulhat a költői gondolkodás (lélek), s ezáltal a mű megértéséhez, vallotta már ekkor is. Később Arany János kapcsán írta le e kérdésbeli nézeteit: „A költő igenis a legemberebb ember, gyarló és isteni, mindig a vér szól belőle, mindig az ösztönök, és a valósághoz és az élethez éppen az érzékeivel férkőzik, melyek finomabbak, mint másokéi. Igazán érthetetlennek tartom, hogy az emberek eddig oly kevésbé érdeklődtek a nagy költők testi mivolta iránt, és hogy még ma sem szokásos a pszichofizikai irodalomtörténet-írás, az a rendszer, mely párhuzamba állítja a testi és a lelki jelenségeket. [...] Éppen a költőnél lenne szükségünk ilyen pozitívumokra, hogy kissé megfogóddzunk bennük. A költészetet csak bízzuk órá. Mi, kik a megértésére vágyunk, kíváncsiak vagyunk arra is, mit evett, milyen volt az egészsége, a szerelme, a könyvtára. Hogy gúnyolódtak azokkal a történelmi bűvárokkal, kik még a lángelmék mosócéduláját is felhajsolták adatul. Mi bevalljuk, hogy ez is érdekel bennünket, a mosócédula gyakran dokumentum, a frázis pedig ritkán az.”²

¹ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1996. 176. S. a. r.: Réz Pál. (A továbbiakban: KDL)

² *Kosztolányi Dezső előadása*. Nagyvárad Napló, 1917. márc. 25. In: Uő: *Látjátok, feleim*. Bp., 1976. 140–145. Szerk.: Réz Pál.

A szakirodalomban elfogadott, hogy Kosztolányi Rilke-rajongása 1903-ban kezdődött, amikor Hans Benzmann *Modern deutsche Lyrik* (Modern német költészet) című antológiájában először találkozott Rilke nevével, illetve verseivel. Miközben Rilke verseit fordította, öt évig érlelte magában a tervet, amelyről először Babitsnak írt 1909. február 28-án, levele utóiratában: „Most Rainer Maria Rilkeről írok tanulmányt a *Nyugat*nak. Ismered-e? Engem minden lírikus közül legjobban érdekel. Neked is új szenzációkat hozna. Olvasd.”³ Ezután jelentette be – a már idézett levelében – Osváttnak, hogy májusban fogja megírni a cikket, de az ígért anyag mégsem érkezett meg, mert – amint Kosztolányi erről Párizsból, május 22-én tudatta a szerkesztőt – „a cikk megírására itt – sajnos – sem időm, sem alkalmam nincs. Ez az a hely, ahol semmit sem lehet írni”, és egyezséget ajánlott: közöljék a verseket most, a tanulmány pedig majd a következő lapszámában jöhet.⁴ Azonban ez is elmaradt: Kosztolányi csak Párizsból hazatérte után hónapokkal fejezte be: az osztrák költő líráját elemző írása, a hazai Rilke-irodalom máig egyik legfontosabb darabja, szeptemberben jelent meg a *Nyugat*ban.⁵

Huszonöt évvel később egy számára „döbbenetes” élményt nyújtó cikk – mely Rilke „személyes kapcsolatairól közöl eddig ismeretlen, meghitt mozzanatokot” – olvasása után szólt ismét értekező prózában Rilkeről, összefoglalva az olvasott cikk tartalmát: „A valóság más”, mint a költészet; Rilke az életben gyűlölte az anyját, s csak a verseiben szépítette őt. Cikkének zárásaként pedig korábbi nézeteinek éppen ellenkezőjét fogalmazta meg: „Nem azért közlöm ezt veled, hogy kiábrándulj belőle, hanem hogy még jobban megértsd, és még jobban megszeresd egyedülvaló költészetét, s még jobban megvesd az úgynevezett »életrajzi adatokat«, melyek fölött döntően ott lebeg a belső, költői valóság.”⁶

Ebben a cikkben írta le Rilkével kapcsolatos saját „életrajzi adatait” is. Mindössze ennyit közölt: „Amíg élt és közöttünk mozgott, nemigen ismertük. Varázsos költészete ködbe burkolta. Ezen a fényes, délibábos ködön keresztül szemléltük életét. Én is mindössze egy levelet váltottam vele, inkább közös barátainkkal izengettünk egymásnak.”

Személyes találkozásról nem írt. Mert az – elmaradt.

Réz Pál közölte 1993-ban a Kosztolányi által is egyetlenként emlékezett Rilke-levelet, amely „személyes kapcsolatukra – illetve a kapcsolat hiányára – vonatkozik”.⁷ Réz Pál ugyanitt ismertette Kosztolányi újabb kísérleteit a kapcsolatfelvételre; a László Gyula mángyűjteményében fennmaradt autográf levelet azonban nem kommentálta, a találkozó elmaradásainak okát nem fejtette fel. Erre teszünk most kísérletet.

A német nyelvű levél – eddig publikálatlan – szövege:⁸

³ KDL 170.

⁴ KDL 179.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Rilke*. NY, 1909. szept. 16. In: Uő: *Érenél maradóbb*. Bp., 1975. 345–364. Szerk.: Réz Pál.

⁶ Kosztolányi Dezső: *Irodalmi levél. Rainer Maria Rilke anyja és apja*. PH, 1934. dec. 23. In: *Érenél maradóbb*, 365–366.

⁷ Réz Pál: *Egy rejtvény és a megfejtése. Rilke és Kosztolányi elmaradt találkozása*. Lyukasóra, 1993. szept. 14–15.

⁸ Eredetije László Gyula örökösének birtokában. Fénymásolatáért Lengyel Andrásnak tartozom hálás köszönettel.

77, RUE DE VARENNE

Paris

am 1 Junij 1909

Sehr geehrter Herr,

es ist schade, dass Sie nicht neulich am Himmelfahrstag gekommen sind: ich hatte Sie, Ihrer Anmeldung gemäß, erwartet.

Dann, gleich am nächsten Tag, musste ich verreisen und war bis gestern abwesend. Sollten Sie noch in Paris sein, so bitte ich Sie, mir zu schreiben: wir verabreden dann eine Begegnung für einen der nächsten Tage.

Anderenfalls reist, so hoffe ich, dieser Brief Ihnen nach und bringt Ihnen mit dem Ausdruck meines Bedauerns über unser Verfehlen meine freundlichen Gruesse.

In Hochachtung

Rainer Maria Rilke

És a Réz Pál általi fordítása:

Párizs, 1909. jún. 1.

Igen tisztelt uram,

sajnálom, hogy áldozócsütörtökön nem jött el ismét: jelzése szerint vártam Önt.

Másnap el kellett utaznom, és tegnapig távol is voltam. Ha még Párizsban tartózkodik, kérem, írjon: ez esetben megbeszélünk egy találkozót a közeli napok valamelyikére.

Ha másképp történne, remélem, Ön után küldik leveletemet, és az tolmácsolja majd találkozásunk elmaradása miatt érzett sajnálatom mellett baráti üdvözetemet is.

Tisztelettel:

Rainer Maria Rilke

A boríték címezését („Monsieur / Désire de Kosztolányi, / 33. rue Monge / Paris I.”) át-húzták, minden bizonnyal a levelet kézbesíteni próbáló postás, fölé idegen kéz (feltehetőleg Kosztolányi szállásadója) írta a továbbítási címet: „Budapest, / VIII. Üllői út 30”, Kosztolányi pesti lakhelyének címét. Utána küldték, mert Rilke így kérte: a boríték elején, a bal alsó sarokba írta üzenetét a postának: „En cas de départ, faites suivre s. v. pl.”, azaz „Ha a címzett elutazott, kérem, küldjék utána.” A feladó a boríték hátoldalán szerepel, szintén Rilkétől magától: „Exp: [?] R. M. Rilke, / 77, rue de Varenne / Paris VIIe”; a boríték pedig pecsétviasszal van lezárva (ezt a gyakorlatot később Kosztolányi átvette).

Kosztolányi éppen két hetet töltött Párizsban. (Viszont az Osvátnak először írt időpontban – máj. 12. – még nem volt ott; terve módosulhatott közben.) 1909. május 15-én indult Münchenből, nagy valószínűséggel 16-án ért Párizsba, 17-én már onnan írt Lányi Heddának levelet, amelyben megadta címét (Rue Monge 33.); Osváttól a *Nyugatot*, unokaöccsétől, Csáth Gézától pedig a könyvéről (*Boszorkányos esték*) megjelent kritikákat is ide kéri küldeni. Püskösöd vasárnap (május 30.) viszont már Versailles-ból írt Heddának,

június 3-án pedig már Brüsszelben volt.⁹ Rilke június 1-jén írt levelét tehát már nem kapta meg, illetve nem Párizsban vette kézhez, hanem csupán – elsődleges tárgyát, az ismételt meghívást veszve – Budapesten.

A levél magyarázatához tudni érdemes, hogy 1909-ben áldozócsütörtök (más elnevezés szerint mennybemenetel) napja május 20-ára esett. Rilke leveléből kiderül, hogy Kosztolányi ajánlotta ezt az időpontot. Ehhez képest Rilke több mint tíz napot várt „válaszával”: ezt utazásával igazolta. Hogy azonban megírta a levelet, utal egyrészt arra, hogy ő is kereste a kapcsolatot, másrészt arra, hogy Kosztolányi közben nem tett kísérletet a látogatásra.

Tudjuk, hogy Kosztolányi a kérdéses időpontban Párizsban volt. Tudjuk azonban azt is, hogy sem tanulmány-, sem levélírással nem jutott ideje: jóformán csak egy-egy soros üdvözlőket küldött ismerőseinek.

Csupán három hosszabb levelet írt (ám ezek terjedelme is messze elmarad a korábbi irodalmi levelekétől): egyet Osvátnak, egyet Lányi Heddának, a leghosszabbat pedig unokatestvérének és legbensőbb barátjának, Csáth Gézának. Ez utóbbi fölé megjegyzést is írt: „Levél Árpinnak [Kosztolányi öccse – B. T.] megmutatható. De nem okvetlenül. Másnak semmi esetre.”¹⁰ A levél első bekezdésén a ború, a pátosz és modor hangvétele uralkodik: „mióta itt vagyok, nem tudtam leírni egy mondatot sem. Levelet sem írok. Sehova sem. Paris – mint említém – iszonyú. Nem az Élet városa ez. Valami rettenetes, szóval ki nem fejezhetően borzalmas fészek, a középkor és az újkor vegyülete, méreg és cukor, csók és halál együtt, az idegennek, nekem legalább csak ijesztő, kellemetlen és érthetetlen.”

A levelezéskötet május végére datálja a levelet, vélhetően tévesen. Kosztolányi az utóiratban ugyanis az otthoni friss hírekről kérdezi unokaöccsét, és kéri, hogy könyvéről küldje utána a kritikákat, s megadja címét. Nehéz elképzelni olyan szituációt, amikor a május végén Párizsból hazautazó Kosztolányi május végén mégis odakéri az őt annyira érdeklő levelet s az esetleges recenziókat. Címét is csak Heddának és Osvátnak adta meg, nem sokkal érkezése után: Heddának 17. után, Osvátnak 22-én. A levél keltezési ideje tehát inkább e levelek táján határozható meg, mindenféleképpen május 20. körül.

Ifjúkori plátói szerelmének, Heddának viszont azt írta, hogy benyomása, miszerint Párizs rossz város, „csak az első ijesztő impresszió volt. Ma már boldogabb vagyok, mint bármikor és bárhol. Sok barátom és nagyon sok ismerősöm van. Itt akár halálom napjáig is élnék. / Ha elmegyek innen, sírni fogok a vonatban. [...] Egy kávéházból válaszolok. Rum és kávé van a tálcámon. Esik az eső. Az aszfalton kis francia lányok tipegnek (apácákkal) a templomba. A lányok idenevetnek. Egész boldogság. Ezeknek csakugyan van miért imádkozniok. [...] Minden percem el van foglalva. Múzeum, könyvtár, színház, társaságok. Egész boldogság. Csak te hiányzol.”¹¹

A két levél között feszülő ellentmondást nem nehéz felfedezni. Az egyikben panaszkozik, a másikban eufórikus állapotáról szól. Ha feltételezzük, hogy előbb Heddának írt, életkedvéről, nyugsgó napjairól, melyben múzeumba, könyvtárba, színházba jár, akkor valaminek történnie kellett a két levél megírása között, valami olyan eseménynek, amely meggátolta őt a későbbi levélírásban. Erről a bizalmát élvező unokaöccsének számolt be.

⁹ lásd: KDL 178, 181.

¹⁰ KDL 180–181.

¹¹ KDL 179.

A Csáthnak írt levél ugyanis hirtelen fordulattal folytatódik: Kosztolányinak a levélírást megelőző napig volt csak rossz a kedve (arról írt az első bekezdésben). „Tegnap azonban – írja – egy el nem hihető, magamnak is hazugságnak tetsző virtust csináltam. A Montmartre-on ültem, a Tabarin mulatóban. Egyedül és kétségbeesve. Nők táncoltak körülöttem. Paris legelőkelőbb táncosnői. Az egyik, Mme Frou Frou nagyon megtetszett, s tüntetően tapsoltam neki. Tüntetően fixiroztam. A tánc végével a nő odajött és végigcipelt a táncteremben. Egy keménykalappal a fejemen táncoltam vele. Abszintet kellett rendelnem. Reggelig mulattam. A fényes táncteremben – bál volt – vágattam vele millió ismeretlenek között. A nőnek megtetszettem. A villanylámpák alatt csókolóztunk. Aztán le a földszintre, és csók... De eddig nem ismertem a csókot. Csók sok nyállal, nyelvek csókja, meleg gőz és köpés, a kéjek kéje, egy csókban millió nőszáj és elkárhozás.

Kábító. Ma sem tudom elhinni. Aztán egy éj. A nő megcsócsált, megmosott, végignyalt, rám köpött egy meleg gejzirt, végül pedig kiköpött és újra szájába vett. Mindez pedig csak egy csók után. Utána én jöttem.

Nevetek mindenem. Ez a szerelem. Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak ezért. [...] Most újra hozzá megyek. Másról nem tudok írni.”

Ez a vallomás átértelmezheti a mottóként idézett, Kosztolányi életében kötetbe fel nem vett *Párizs* című verset is, melyet Kosztolányi párizsi útja után, 1910-ben írt.¹² Az aranykapu pilléreit átkaroló versbeszélő félénk kezekkel tapad rájuk, s befogadásért esedezik. Kosztolányiban nem feltétlenül csak a város meghódításának, de sokkal inkább egy másféle diadalnak emléke élhetett.

„Igen tévedne, aki e két levél szembesítéséből arra a következtetésre jutna, hogy az egyik hazug” – vélekedik a leveleket először közzé tevő Dér Zoltán.¹³ Mert Kosztolányit – szerinte – „őszintének kell hinnünk, amikor az egyik levélben Lányi Heddát imádja, a másikban meg arról tudósít, hogy szereti a táncosnőt. Bizonyára mindkét érzésnek megvolt a maga belső hitele és sajátos logikája, s a helyzet, hangoltság, ihletettség, mindkettő föl-fölszínhatta.” Mindamelllett, hogy véleményünk szerint Kosztolányi a Csáthhoz írt levélben elsődlegesen nem arról tudósít, hogy szereti a táncosnőt, hanem hogy szeret vele nemi életet élni, s a magunk részéről lehet, hogy igen tévedünk, de jelen esetben mégis inkább Márton László nézetét osztjuk, aki a Kosztolányi-levelek szervezőelemeként a pózt, az alakoskodást és éppen az őszintétlenséget vélte fő szervező-alakító erőnek felfedezni.¹⁴ Tény ugyanis, hogy Kosztolányi Lányi Hedda helyett Mme Frou Frou választotta, sőt a világhírű Rainer Maria Rilke helyett is Mme Frou Frou választotta. Huszonnégy éves volt ekkor. Huszonöt év múlva pedig már azt írta, hogy Rilket „varázsos költészete ködbe burkolta”, s emiatt nem ismerték.

Fentiekből világosan látszik, hogy Rilke – ekkor legalábbis – nem burkolózott semmiféle varázslatos ködbe, s nem ő tehetett arról, hogy (személyesen) nem ismerték. És látszik az is, hogy a fiatal korában erősen pozíciókereső-helyezkedő Kosztolányit a karriervágy helyett ekkor inkább más vezette, s más oltáron áldozott.

¹² Kosztolányi Dezső: *Párizs*. In: *Uő összes versei*. Bp., 1993. 622–623. Szerk.: Réz Pál.

¹³ Dér Zoltán: *Költő a családon belül*. Üzenet, 1972. jún.–júl, aug.–szept. In: *Uő: Ikeresillagok*. Újvidék, 1980. 61–122.

¹⁴ Márton László: *Színes tinták bölcsessége. Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók*. Holmi, 1997. szept. 1315–1327. = *Uő: Az áhítatos embergép*. Pécs, 1999. 87–107.

Kosztolányi – mint ahogy azt Réz Pál cikkében ismertette – még kétszer akart Rilkével találkozni. Második alkalommal 1913 májusában, amikor Párizsban volt nászúton. „Egy párizsi ismerőse Rainer Maria Rilkével előkészít egy találkozást, de ez a találkozás, Dide nagy bánatára, nem jött létre. Rilke csak néhány nap múlva érkezik Párizsba, neki pedig ekkor már nincsen türelme tovább maradni. Rilke szeretetreméltó levélben sajnálkozik az elmaradt találkozáson.”¹⁵ (Kosztolányiné nyilván, tévesen, az 1909-es levélre gondol itt – éppen Kosztolányitól tudjuk, hogy csak *egy* levélváltás volt köztük.) Harmadszorra 1916-ban próbálkozott, ekkor levélben írta egy barátjának – feltehetően az akkor Bécsben tartózkodó Franyó Zoltánnak –, hogy „Rilkéről való híred új kedvet ébresztett bennem. Kérlek, azonnal add át neki hódolattal és szeretettel teljes üdvözlésem, és közöld vele, hogy május végén okvetlenül Bécsbe utazom, csak azért, hogy őt meglátogassam. Írj, ott marad-e addig?”¹⁶ De ekkor sem találkoztak.

Kosztolányi és Rilke kapcsolattörténetének így rövid a története, pár szóban összefoglalható: egy levélváltás, és három *majdnem* sikerült találkozás. Kosztolányi mégis, amikor nászútját tervezte, azt tudatta akkori fő kiadójával, Tevan Andorral, hogy Bécsben megismerkedett egy osztrák íróval, aki le akarja fordítani *A szegény kisgyermek panaszait*, és „Rainer Maria Rilke, akit most felkeresek Párisban, és aki ismerősöm, előszót ír hozzá.”¹⁷ Ám ez a könyv sem jelent meg.

¹⁵ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1990. 169.

¹⁶ KDL 374.

¹⁷ KDL 248. – A kiemelés tőlem, B. T.